

4. О доставлении Полоцкому и Могилевскому генерал-губернатору П. Б. Пассеку устава и штатов народных училищ с указанием некоторых мер при открытии училищ // Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения. Т. 1: Учебные заведения в западных губерниях до учреждения Виленского учебного округа, 1783–1803. – Санкт-Петербург: М-во народного просвещения, 1893. – С. 21–26.

5. Об открытии в Могилеве главного народного училища // Сборник материалов для истории просвещения в России, извлеченных из Архива Министерства народного просвещения. Т. 1: Учебные заведения в западных губерниях до учреждения Виленского учебного округа, 1783–1803. – Санкт-Петербург: М-во народного просвещения, 1893. – С. 43–48.

6. **Довнар-Запольский, М. В.** Реформа общеобразовательной школы при императрице Екатерине II / М. В. Довнар-Запольский. – Москва: Тип. И. Д. Сытина, 1906. – 47 с.

УДК 930(075.8)

І. І. Караткевіч

«МАГІЛЁЎСКАЯ ХРОНІКА»: МОЎНАЯ КАРЦІНА ХVІІІ СТ.

Анатацыя. «Магілёўская хроніка» перадае звесткі пра рысы мясцовага самакіравання, сааслоўны склад гарадскога насельніцтва, стаўленне месцічаў і вяскоўцаў да палітычных і ўнутрыгарадскіх падзей, унутрысааслоўныя і міждзяржаўныя ўзаемаадносіны. Мова летапісу польская, з укрэпваннем лацінскай і нязначнымі элементамі беларускай моў, змяшчае рытарычныя выразныя сродкі.

Ключавыя словы: «Магілёўская хроніка», летапісанне, моўныя сродкі.

Рэгіянальная гісторыя Беларусі зафіксавана ў летапісах і хроніках ХVІІ ст., калі ў беларускім летапісанні пачалі адлюстроўвацца агульнадзяржаўныя патрыятычныя памкненні, спраецыраваныя на мясцовыя падзеі. Узніклі новыя жанры летапісання: мясцовыя летапісы, дзённікі (дыярыўшы), хранографы. Адным з лепшых узораў мясцовых летапісаў Беларусі ХVІІ–ХVІІІ стст. і апошнім мясцовым беларуска-літоўскім зводам з’яўляецца *Магілёўская хроніка*, складзеная ў Магілёве купецкім старастам і лаўнікам Трафімам Суртой і дынастыяй Трубніцкіх. Трафім Сурта пачаў складаць летапіс у 1693 г., апісваючы падзеі пачынаючы з 1526 г. і да 1701 г. Юры Трубніцкі, рэгент магілёўскай гарадской канцылярыі, працягнуў летапіс з 1701 г. па 1746 г. Пазней летапіс складалі сын Юрыя Трубніцкага Аляксандр і ўнук Міхаіл, давёўшы яго да 1856 г. (запісы за 1705 г. і 1710–1744 гг. страчаны) [1, с. 334].

Гэта фактычна дзённік Магілёва, складзены ў форме пагадовых аповедаў пра значныя і цікавыя гарадскія падзеі, часам уласна мясцовыя, часам агульнадзяржаўныя, як, напрыклад, запісы пра другую Паўночную вайну, пераход маскоўскага войска праз Магілёў, асобы караля Карла ХІІ, караля Аўгуста, цара Пятра І, князя Меншыкава, гетмана Мазепы, генералаў

казацкага войска і інш. Апісанне ўнутрыгарадскіх падзей спалучаецца з навінамі навакольных мястэчак і вёсак – Оршы, Быхава, Лупалава, Любужа, Пячэрска, Буйнічаў і інш. І ўсё гэта адбываецца на фоне значных палітычных падзей тагачаснай Беларусі, Літвы, Польшчы, Украіны, Расіі.

Хроніка адлюстравала сацыяльна-палітычнае, гаспадарча-эканамічнае і культурнае жыццё Магілёва і наваколля. Крыніцамі інфармацыі з’явіліся разнастайныя летапісныя, канцылярскія, магістрацкія запісы, сведчанні і назіранні саміх аўтараў-складальнікаў і іх сучаснікаў, архіўныя матэрыялы. Найбольш цікавым лічыцца перыяд да 1747 г., у якім змяшчаюцца ўнікальныя звесткі пра гісторыю Магілёва перад падзеламі Рэчы Паспалітай.

Складальнікі хронікі мелі значныя пасады ў тагачасным гарадскім асяроддзі. Трафім Сурта быў купецкім старастам і лаўнікам, г. зн. штогод выбіраўся для загадвання саслоўнымі справамі купецкай супольнасці і з’яўляўся прысяжным засядацелем лавы (судовай калегіі), сябрам магістрата. Лавы, паводле магдэбургскага права, маглі мець толькі вялікія гарады, што ўказвае на значнасць гэтай гарадской пасады і самога горада Магілёва.

Юры Трубніцкі быў рэгентам магілёўскай гарадской канцылярыі, г. зн. займаў найвышэйшую пасаду ў канцылярыі з часоў Вялікага княства Літоўскага, займаўся складаннем дакументаў і адказваў за іх захаванасць, заносіў дакументы ў метрыку княства, выдаваў афіцыйныя копіі-выпіскі з яе, правіў і падаваў на подпіс каралеўскія, канцлерскія і падканцлерскія дакументы, выконваў абавязкі натарыуса.

Відавочна, інтарэсы аўтараў хронікі, якія мелі пасады ў гарадскім магістраце, тычыліся непасрэдна кіраўнічых і юрыдычных спраў і вымагалі ведання справаводства і прававых норм.

Асобна варта звярнуць увагу на мову хронікі. Летапіс пісаўся па-польску (перыяд 1693–1746 гг.) і па-руску (перыяд 1841–1856 гг.). Падчас напісання хронікі на тэрыторыі Беларусі адбывалася паступовае запазычванне шляхтай Вялікага княства Літоўскага польскай культуры, манеры паводзін, звычайў і, зразумела, польскай мовы. Паводле пастановы ўсеагульнай канфедэрацыі саслоўяў Рэчы Паспалітай 1696 г., справаводства было пераведзена на польскую мову. Складальнікі летапісу, немалаважныя асобы ў гарадскім самакіраванні, былі, натуральна, польскамоўнымі. Пры гэтым яны выкарыстоўвалі пры апісанні падзей лацінамоўныя юрыдычныя выразы, што сведчыць пра іх дастаткова высокую адукацыю і прафесійную абазнанасць у прававых адносінах, напрыклад:

*episkopa Białoruskiego, Mscisławskiego, Orszanskiego y Mohylowskiego mieli, znali, wolności y **prerogatiw, de iure et antiqva consvetudine należących, zażywac nie bronili a ni bronie komu ynszemu nie dopuszczali **suh panis vontra yiolatores iurium descriptis;*****

*... przywilejem naszym dajemy y kaferujemy tak, aby pomieniony Hyeronim Wolczanski **post sanctos ordines episcopatus susceptos, wyszrzeczoną episkopią***

Białoruską cum jurisdictione tam in spiritualibus quam in temporalibus z cerkwiemi katedralnemi y partykularnemi, monasterami, bractwami, przełożestwami, popami, zdawna do episkopij Białoruskiey należącymi ... [тут і далей гл.: 2].

На старонках летапісу сустрэнем назвы насельнікаў і ганаровых асоб – *cara j[ego] m[os]c Piotra Alexiewicza, krola szwedzkiego, pulkownika hetmana Sapiehy, panowie posłowie, panow rad, urzędnikow, obywatelow, duchowieństwo, regenta cancellarij, archydiakona, woiewodu witepskiego, podwoiewodzicza* і інш.

У якасці своеасаблівых выразных рытарычных сродкаў складальнікі выкарыстоўваюць устойлівыя звароты для характарыстыкі важных асоб або іх учынкаў:

publikowany na ratuszu przywiley oycu episkopowi kaferowany, ktory dla wiadomosci przyszlego wieku tu ony kładę słowo do słowa; archymandryt niezynski, ... z panow pan, z nauk theolog і інш.

Любоў да свайго горада адлюстравалася ў рытарычным воклічы пры апісанні паходжання назвы Магілёва і параўнанні яго з магутным ільвом:

O miasto, miasto Mohylow! Pierwszy litopisiec, nie mogąc wziąć żadney wiadomosci, zkąt by się miasto nazwało Mohylow, explikował, że iest to mogący lew ...

Добрая юрыдычная адукацыя складальнікаў летапісу выявілася ў іх вольным абыходжанні з лацінай. Так, у фразе *A tak gdy stanoll przed bromą Tryumfalną, kropiąc narod dokola będący, zaczęła się perora, witaiąc pasterza* лацінскае слова *perora* (з лац. *per os, oris* «*нараз пом*») абазначае гучныя ўхвальныя выкрыкі. У фразе *do spiewania kantycznego, zaczyni z reweręcyą iest przyięty dla spiewania kapelij jmperatorskiey* вылучанае слова абазначае перамену, аднак у летапісе гэта «паступовае змяншэнне гучнасці пры спевах».

Выдатнае валоданне польскай мовай не дапускала пранікненне ў афіцыйны дакумент, якім з’яўлялася «Магілёўская хроніка», беларусізмаў, аднак пэўныя элементы тагачаснай беларускай мовы ўсё ж можна вылучыць. Так, фанетычнае аканне ў слове *prarogatiwy* (*wolności y prarogatiw, de iure et antiqva consvetudine należących*), на наш погляд, тлумачыцца ўплывам беларускай мовы (параўн.: польск. *prerogatywy*).

Слова *szatę* у значэнні «мантыя, покрыва» (*20 februarij przywieźli y przybili szatę srebrnopozłocistą na obraz najswiętszey panny Namiesney brackiey*) з’яўляецца лексічным беларусізмам (бел. шаты «покрыва»; параўн. польск. *szatę* «халат»).

Складальнікі дапускаюць пэўную афарыстычнасць у выражэнні свайго стаўлення да розных мясцовых падзей. Так, пры апісанні спрэчнай судовай справы ў адносінах да прадстаўнікоў яўрэйскай абшчыны Магілёва з неабходнасцю заплаціць ісковыя выплаты аўтары выказалі меркаванне, што *podlug prawa żydzi do miasta, a miasto do żydow nie należą* (наводле закона яўрэі належаць гораду, а не горад належыць яўрэям).

Такім чынам, мова гэтага помніка беларускага летапісання дапамагае перадаваць найцікавейшыя звесткі пра адметнасць мясцовага самакіравання, саслоўны склад гарадскога насельніцтва, стаўленне месцічаў і вяскоўцаў да палітычных і ўнутрыгарадскіх падзей, унутрысаслоўныя і міждзяржаўныя ўзаемаадносіны.

СПІС ВЫКАРЫСТАНАЙ ЛІТАРАТУРЫ

1. **Свекла, В. В.** О роли краеведа И. И. Филипповича в обнаружении, популяризации и изучении памятника белорусского летописания XVII–XIX вв. – Могилевской хроники Сурты – Трубницких / В. В. Свекла // Берковские чтения. Книжная культура в контексте международных контактов: материалы Междунар. науч. конф., Минск, 16–17 мая 2013 г. – Москва: Наука; Минск: Центр. науч. б-ка НАН Беларуси, 2013. – С. 332–337.

2. Хроніка Т. Р. Сурты й Ю. Трубницькаго [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://litopys.org.ua/psrl3235/lytov30.htm>. – Дата доступу: 10.03.2023.

УДК 902(476)"633"-051:930

А. У. Коласаў

МЕЗАЛІТ ВЕРХНЯГА ПАДНЯПРОЎЯ Ў РАКУРСЕ ДАСЛЕДАВАННЯЎ 1950–1960-Х ГГ.

Анотацыя. Разглядаюцца асноўныя тэарытычныя падыходы, якія склаліся ў 1950–1960-я гг. адносна вывучэння мезалітычных помнікаў Верхняга Падняпроўя. У аснове іх ляжала ідэя аб лакальных своеасаблівасцях археалагічнай культуры, рэгіянальнай спецыфіке мезалітычнай эпохі, што падкрэслівалася матэрыяламі вылучанай вобласці макралітаў (У. Ф. Ісаенка), свідэрска-грэнскай культурай (У. Д. Будзько).

Ключавыя словы: мезаліт, Верхняе Падняпроўе, канцэпцыя лакальных культур, канцэпцыя «мікра-макралітычнага мезаліту», свідэрска-грэнская культура.

Падрыхтаваны артыкул з'яўляецца працягам той размовы, якая была распачата мною на Першых «Чытаннях імя А. С. Дэмбавецкага» [8]. У 1950–1960-я гг. у савецкай археалогіі адбываліся бачныя перамены. Ужо ў пачатку 1950-х гг. быў вынесены «прысуд» стадыяльнаму падыходу. Для мезаліту ўсходняй Еўропы кропкай невяртання стаў менавіта 1950 г., калі савецкі даследчык М. В. Ваяводскі [3] прапанаваў звярнуць увагу на лакальную своеасаблівасць старажытных культур. З гэтага моманту пачынаецца этап пераасэнсоўвання назапашаных матэрыялаў, які канчаткова ў савецкай археалагічнай навуцы замацаваў за мезалітам статус асобнай эпохі.

Аднак не ўсё так проста складвалася ў даследаваннях праблематыкі мезаліту для беларускай археалогіі. Спецыялістаў па каменнаму веку ў краіне не хапала. К. М. Палікарповіч, які ў 1930-я гг. прапанаваў схему развіцця